

religioznost stanovnika sela 1972. i 1982.

dinka marinović

institut za društvena
istraživanja sveučilišta
u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

Usporedba podataka iz istraživanja religioznosti u području zagrebačke regije provedenih 1972. i 1982. pokazuje da u istraživanim oblicima tradicionalne i aktualne vezanosti za religiju i crkvu na selu i dalje postoje razlike u odnosu na grad: na selu je ta vezanost znatno veća.

Postojeću religijsku situaciju pratimo u odnosima tradicionalno (tradicionalna religioznost) — suvremeno (društvena identifikacija i participacija kao elementima uključenosti u suvremene društvene procese), a preko struktura po zanimanjima koje dominiraju na selu. Podaci pokazuju da kod seoskog stanovništvo osobito kod poljoprivrednika, još uvijek postoji snažna prisutnost tradicionalne orijentiranosti, izražene značajnom prisutnosti, s jedne strane, religioznosti, te s druge strane, vrlo malim stupnjem društvene angažiranosti.

Djelovanje različitih društvenih i društveno-političkih organizacija i institucija (obrazovnih, kulturnih i proizvodnih), koje bi osiguravale veći prodor suvremenih procesa, na selu ili nedostaje ili neadekvatno funkcionira. Uz nepromijenjene uvjete i način života, i to je podloga da se tradicionalna religioznost i dalje obnavlja kao sastavni i nezaobilazni dio življenja na selu, dajući mu pečat »ustaljenosti«.

primljeno travnja 1987.

—> Istraživanje religije provedeno na području zagrebačke regije 1982. ukazalo je na tendenciju izjednačavanja istraživanih oblika tradicionalne i aktualne vezanosti za religiju i crkvu u gradiću i gradu. Ova pojava, s jedne strane, označuje značajnu promjenu u religijskoj situaciji u odnosu na rezultate s istraživanog područja iz 1972, a s druge strane, usmjeruje pažnju na selo u kojemu, u navedenim oblicima religioznosti i dalje postoje razlike u odnosu na grad.

Ovi su podaci u skladu s rezultatima istraživanja sekularizacijskih procesa u svijetu i u nas. Oni su, s jedne strane, ukazali na pozitivnu povezanost urbanoga životnog ambijenta i procesa sekularizacije a, s druge strane, na pozitivnu povezanost ruralnoga životnog ambijenta i procesa aktualizacije religioznosti i crkvenosti. To ujedno može biti podlogom da se objasni izjednačavanje religioznosti u gradiću i gradu. Ova se tendencija zacijelo dijelom može pripisati sekularizirajućim učincima pro-

cesa industrijalizacije i urbanizacije koji gradiće, po općim životnim uvjetima, znatno približavaju gradu.

Sociološka istraživanja religije 60-ih i 70-ih godina bavila su se upravo procesom sekularizacije kao bitnom odrednicom ukupne religijske situacije u nizu zemalja. Iako je to proces za koji je utvrđeno da je djelovao na svim razinama ljudskog života – institucionalnoj, grupnoj i individualnoj – on nije podjednako zahvatio ni sve razine, ni sve segmente društva.

Novija istraživanja i teorijske rasprave o religijskom fenomenu (uza sve različitosti u teorijskim pristupima), a u kojima se religioznost i nereligioznost osobito proučava u uvjetima suvremene društvene krize, ukazuju da je »krajem sedamdesetih godina u nizu suvremenih društava usporen i zaustavljen proces sekularizacije društva koji je dotad dominirao«, te da je »nastao ili se samo naslućuje zaokret od sekularizacije prema desekularizaciji«. ¹⁾ Govori se o jačanju tendencije revitalizacije religije (u terminima kao što je na primjer »povratak svetog«) ²⁾ pa čak i o procesu kontrasekularizacije. U nizu zemalja javljaju se tendencije okretanja konzervativizmu, vraćanja tradicionalnim, »provjerenim« vrijednostima, među kojima i religija ima svoje značajno mjesto i ulogu. U tom se smislu, s obzirom na religijsku situaciju očituje jačanje kršćanske desnice, religijskog fundamentalizma itd.

Kako je upravo ruralni životni ambijent stoljećima održavao i obnavljao tradicionalne oblike vezanosti za religiju i crkvu (kao što je uopće bio nosiocem tradicionalnih oblika i načina življenja) zanimljivo je, u svjetlu navedenih tendencija (kroz odnos tradicionalno – suvremeno), razmotriti neke aspekte religijske situacije na selu zagrebačke regije na osnovi usporedbe nekih rezultata istraživanja provedenih 1972. i 1982.

Pri tome svakako treba uzeti u obzir da ni sekularizacija, kao ni postojeći ili naslućeni zaokret desekularizaciji nisu jednoznačni i jednosmjerni procesi, već su daleko složeniji, kao što je uostalom i sam religijski fenomen.

Odnos tradicionalno – suvremeno ³⁾ možda je prikladan kao okvir za razmatranje postojeće religijske situacije na selu upravo zbog značajnih promjena koje je ono doživjelo i doživljava na ovom prostoru pod utjecajem promijenjenih društvenih odnosa i socijalističkih gibanja.

Tradicionalne, provjerene vrijednosti, norme i ponašanja naraštajima se prenose i usvajaju kao »normalna« i većinom nisu posljedica nekoga osobnog izbora pojedinca, već mu se kao takve nameću izvana; tradicionalno (tradicionalizam) podrazumijeva težnju za održavanjem i podržavanjem svega ustaljenoga, a nekad i davno uspostavljenoga, u čemu se (tj. u činjenici da se očuvalo, da traje) ogleda upravo vrijednost. Osim toga »tradicija, mističnost, nemobilnost, zatvoreni društveni odnosi itd. uvjeti su koji pogoduju reprodukciji tradicije (a uz to i tradicionalnih oblika religije) a istovremeno i drukčijem tipu ličnosti; – drukčijem nego što zahtijeva vrijeme racionalnosti, inovacija, znanja i znanstvene spoznaje, postojanja različitih oblika izbora i slobode, raznovrsnosti društvenih institucija i utjecaja različitih sredstava društvenog informiranja.« ⁴⁾

■

1) S. Vrcan: *Od krize religije k religiji krize*, Zagreb, Školska knjiga, 1986, str. 91.

2) To je ujedno i naziv članka D. Bella: »The return of the Sacred«, *British Journal of Sociology*, 28, 1977, br. 4.

3) Pri tom ne treba poistovjećivati tradicionalno i ruralno te suvremeno i urbano, već prije možemo govoriti o isprepletenosti ili paralelnom postojanju elemenata tradicionalnoga i suvremenog u oba ambijenta.

4) Š. Bahtijarević: *Religijska situacija na području zagrebačke regije*, Zagreb, IDIS, 1985, str. 382.

U tom smislu očito je da ne možemo govoriti o selu u nas kao homogeno zajednici u kojoj su »svi odnosi staloženi i to na tradicionalnoj osnovi«, i gdje je »ponašanje ljudi za svaku priliku točno određeno, a ova pravila ljudi smatraju vječnim zakonima... u porodici su sve pozicije hijerarhično raspodijeljene, velikih promjena nema, stariji se slušaju i poštuju... javno mišljenje ima jak utjecaj na pojedinca, život na selu i u porodici je u nekoj ravnoteži, a odigrava se u okviru prirodne ekonomike... sve što ljudima treba proizvode sami u porodičnoj zadruzi, a ne kupuju ništa«. ⁵ Ovakvo »starinsko« selo iz vremena prije drugoga svjetskog rata, kako ga je opisala Vera St. Erlich, danas je teško naći (pogotovu ne na području zagrebačke regije). Toj idealno-tipskoj slici treba još pridodati i nezaobilaznu ulogu koju je u takvu ambijentu imala religija, kao dio duhovne i kulturne »arome« sela, a uz mnoštvo elemenata praznovjerja i pučke religioznosti.

Sigurno je da dijelovi ove slike postoje i u današnjim selima, ali svakako izmijenjeni. Bitno obilježje današnjeg sela, a čini se i trajnije, upravo je promjena, preobražaj. ⁶

Polazeći od marksističkog shvaćanja (i) o društvenoj uvjetovanosti religioznosti, možemo u tom smislu postaviti pitanje je li religija na selu u transformaciji (i to tradicionalna, konvencionalna religija koja je i istraživana)? S druge strane, osnovano je postaviti i pitanje o utjecaju religije na te procese, tj. koliko postojeća religijska situacija na selu (budući je religija oslonac i jedan od temelja tradicionalnog svijeta govori o zadržavanju, jačanju ili nestajanju elemenata tradicionalnosti u sklopu suvremenih društvenih gibanja u koje je selo uključeno. Osnovano je također postaviti i pitanje koliko uključenost u suvremene društvene procese djeluje sekularizirajuće, budući da »participacija u suvremenim oblicima života, a naročito njegovim društvenim dimenzijama zahtijeva drugačije osobine pojedinca nego što su to zahtijevali tradicionalni društveni odnosi« te se »osim većeg obrazovanja i informiranosti kao podloge za adekvatno uključivanje u suvremenost i promjene društvenih odnosa, od ljudi zahtijeva i njihova veća adaptacija na promjene i nove odnose među ljudima, veća mobilnost, revolucionarnost itd.« ⁷

Istraživana sela na području zagrebačke regije upravo su zbog toga i zanimljiva: s jedne strane – tu je blizina grada, izrazito industrijskoga i urbanog središta, a s druge – postojeća, stvarna seoska sredina.

Tako neke od prije navedenih sociodemografskih promjena možemo registrirati i u ovim selima ⁸ – naime, u 8 od 20 istraživanih sela u razdoblju 1971–1981. smanjio se broj stanovnika, u gotovo svim registriran je pad broja zaposlenih u mjestu, a znatan porast zaposlenih izvan mjesta, iz svakog sela postoji određen broj zaposlenih u inozemstvu. ⁹ Kako upravo zemljoradničko zanimanje svjedoči o sadašnjoj najčvršćoj veza-

5) V. Erlich: *U društvu s čovjekom*, Zagreb, Liber, 1978, str. 286.

6) Pod dominantnim utjecajem procesa industrijalizacije i urbanizacije te socijalističkih društvenih procesa i gibanja promijenio se autarhični način proizvodnje, smanjio se individualni zemljišni posjed, industrijalizirala se poljoprivreda, rastu prihodi izvan domaćinstva, pobližao se standard seoskog stanovništva, mijenja se socijalna struktura na selu, tj. dominiraju seljaci-radnici, napušta se poljoprivreda i selo, itd.

7) S. Bahtijarević, *nav. dj.*, str. 383.

8) Podaci se nalaze u knjizi: J. Hrženjak: *Društvena struktura naselja u SRH*, Zagreb, Liber; Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1983.

9) Seoska se stanovništvo u našoj republici postepeno smanjuje (prema popisu iz 1981. bilo ga je nešto manje od polovice sveg stanovništva — 49,2%). Usporedo sa seoskim smanjilo se i poljoprivredno stanovništvo — no ritam njegova opadanja bio je znatno veći. Prilikom popisa stanovništva 1981. zabilježeno je samo 14,5% poljoprivrednika. Podaci iz knjige grupe autora: *Socijalno demografske promjene u selu i poljoprivredi SRH*, SRH Republički komitet za poljoprivredu i šumarstvo i IDIS, Zagreb, 1984, str. 57.

nosti za selo i seoski način življenja, opadanje broja poljoprivrednika za nas je ovdje značajan podatak, jer su sva dosadašnja istraživanja pokazala da uz tradiciju kao historijski faktor prenošenja religijskih vrijednosti, položaj u društvenoj strukturi izražen kroz zanimanje¹⁰⁾ – kao aktualan socijalni faktor – značajno utječe na (ne)religioznost. Naime, poljoprivrednici, uz domaćice, u ukupnoj istraživanoj populaciji pokazuju najveći stupanj vezanosti za religiju i crkvu, a pokazuju i veći stupanj te vezanosti od svih ostalih seoskih stanovnika (što se pokazalo u oba navedena istraživanja).

Iako iz istraživanja provedenog 1972. nema dovoljno izravnih podataka o (ne)religioznosti s obzirom na strukturu isključivo seoskog stanovništva, moguće su ipak posredne usporedbe iz ukupne istraživane populacije. Naime, u istraživanim selima (prema uzorku istraživanja iz 1982) u strukturi po zanimanjima dominiraju radnici, poljoprivrednici i domaćice, a to su ujedno grupacije koje se većinski svrstavaju u vjernike (podatak važeći i za 1972. i 1982).¹¹⁾

Prikaz usporednih podataka iz istraživanja 1972. i 1982.

Na početku prikaza treba reći da su na djelu neke tendencije zabilježene i u istraživanju 1972. Naime:

– Vezanost svih ispitanika za ruralni ambijent vrlo je široka, osobito s obzirom na seosko porijeklo roditelja (oko 65%), poljoprivredničko zanimanje oca i majke, te vlastito seosko porijeklo (polovina svih ispitanika rođena je na selu).

– Mjesto rođenja i mjesto boravka ispitanika odražava se i na njihovu osobnu religijsku identifikaciju. Oni koji su rođeni i koji žive na selu u znatno većem broju svrstavaju se u vjernike, dok se ispitanici koji su rođeni u gradu te oni koji žive u gradu više svrstavaju u ateiste.

– »Vjernici« su i 1972 (51,2%) i 1982 (44,6%) dominantno opredjeljenje ukupne istraživane populacije, iako se opaža lagani pad. U ostalim skupinama opredjeljenja također zapažamo neke promjene – povećava se broj nereligioznih i ateista:

	1972.	1982.
Neopredijeljeni	278 (20%)	292 (19,5%)
Nereligiozni	222 (15,9%)	269 (18%)
Ateisti	171 (12,3%)	266 (17,8%)

– Usporedba odgovora ispitanika poljoprivrednika na pitanja koja se odnose na tradicionalne oblike vezanosti za religiju i crkvu pokazuje njihovu još uvijek visoku vezanost uz te oblike (na razini od 75–100%),

– a to su: priznavanje konfesionalne pripadnosti, pohađanje vjeronauka u djetinjstvu, slanje vlastite djece na vjeronauk, postojanje religijske atmosfere u domu, post i slavljenje većih crkvenih blagdana, zajednička molitva u domu, neki oblici religijske prakse – osobna molitva, odlazak na misu i pričešćivanje. U odnosu na ukupno seosko stanovništvo, poljo-

10) Na rang-listi »utjecaja ličnih i socijalnih obilježja ispitanika na njihovu religijsku identifikaciju« zanimanje je na prvom mjestu (c-koeficijent — 0,47) — lista je izvedena na bazi c-koeficijenta iz tabela ukrštanja osobne religijske identifikacije i zanimanja, dobi, spola, školske spreme, nacionalne pripadnosti, materijalnog stanja, mjesta rođenja i mjesta boravka (S. Bah-tijarević, *nav. dj.*, str. 121).

11) Preko tih struktura ovdje ćemo pratiti religijsku situaciju na selu, uz podatke o usporedbi grad-gradić-selo.

privrednici u svim navedenim oblicima pokazuju znatno veću povezanost (što prati istu tendenciju u odnosu selo–grad).

– Usporedba podataka o tradicionalnim oblicima vezanosti različitih struktura po zanimanju pokazuje istu hijerarhiju, tj. veću povezanost poljoprivrednika, domaćica, NKV i PKV radnika te obrtnika, KV i VKV radnika, a veći stupanj odvajanja kod službenika, rukovodioca, slobodnih profesija itd.

Već ovi podaci jasno govore o tradicionalnoj podlozi »vjerničkog« opredjeljenja – bilo po seoskom porijeklu roditelja ili osobno, bilo po poljoprivredničkom zanimanju oca i majke, po mjestu rođenja i boravka, bilo po tradicionalnim oblicima vezanosti za religiju i crkvu. Na ovom stupnju usporedbe podataka mogli bismo reći da na selu nekih bitnih pomaka i nema.

Međutim, nešto drukčija slika dobiva se kada usporedimo podatke o razini aktualizacije vezanosti za religiju i crkvu, i to unutar pojedinih skupina zanimanja – onih koji žive na selu.¹²⁾ Tu uočavamo neke značajne promjene: naime, kod poljoprivrednika i domaćica dakle najreligioznijih skupina, događa se na razini osobne religijske identifikacije stanovita problematizacija.

Kod poljoprivrednika se dogodio značajan pad od 25% uvjerenih vjernih. Doduše, taj je pad većim dijelom bio u korist »religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči«, ali je rezultirao i ukupnim padom religioznih za oko 10% u odnosu na 1972:

<u>Poljoprivrednici</u>	<u>1972.</u>	<u>1982.</u>
uvjereni vjernici	74,6%	50,0%
religiozni, ali ne prihvaćaju sve	23,9%	38,9%

Ista se stvar dogodila i s domaćicama. Za skupine koje su najmanje obrazovane (među ispitanicima poljoprivrednicima 87% ima ih bez škole, a među domaćicama 57%, te 25% sa 4 razreda osnovne škole) i gotovo izvan tokova društveno-političkog života, ovo je značajna promjena.

Radnici, međutim, ne slijede ovaj trend – kako smo možda mogli očekivati jer su ipak znatnije zahvaćeni procesom sekularizacije od poljoprivrednika i domaćica (osobito KV i VKV radnici). Postotak uvjerenih vjernih i religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči kod njih se povećao:

	<u>KV i VKV radnici</u>		<u>NKV i PKV radnici</u>	
	<u>1972.</u>	<u>1982.</u>	<u>1972.</u>	<u>1982.</u>
uvjereni vjernici	27,6%	31,6%	12,6%	18%
religiozni, ali ne prihvaćaju sve	34,5%	31,6%	22,0%	29%

12) Poljoprivrednici su jedina socioprofesionalna skupina preko koje možemo neposredno pratiti kretanje religioznosti na selu. Podaci za ostale skupine – domaćice, NKV i PKV radnike i KV i VKV radnike za koje smo utvrdili da se uz poljoprivrednike nalaze u seoskom stanovništvu, odnose se na ukupnu istraživanu populaciju, te samo posredno mogu poslužiti kao pokazatelji kretanja na selu.

Kod ostalih skupina (službenika, rukovodilaca, slobodnih profesija itd.) i dalje raste tendencija odvajanja od religije i crkve, tj. svrstavanja u nereligiozne i ateiste.

Za sve skupine karakterističan je pad svih oblika religijske prakse: post pred blagdane, zajedničke molitve u domu, pričešćivanja, te odlaska na misu koji sve skupine dominantno obavljaju samo o blagdanima.

Osobnu molitvu, međutim, povremeno ili izuzetno prakticiraju svi.

Osim ovih (subjektivnih i objektivnih) pokazatelja pogledajmo još i one u kojima se možda najjače ogleda snaga tradicije – to su različita vjerovanja: religijska, svjetovne naravi i neka pučka vjerovanja. Usporedba podataka o prihvaćanju različitih religijskih vjerovanja pokazuje prije svega razlike u odnosu selo–grad (gradić i grad, kao što je rečeno, izjednačeni su); naime, u selu se različita vjerovanja znatno više prihvaćaju negoli u gradu, a također ih poljoprivrednici više prihvaćaju u odnosu na ukupnu seosku populaciju.

Usporedba temeljnih crkveno-religijskih vjerovanja (upostojanje Boga, Isusa Krista, božansko stvaranje svijeta, božanski izvor morala, život poslije smrti, raj i pakao, uskrsnuće poslije smrti) sa vjerovanjima svjetovne naravi (postojanje neke više sile i sudbine) i vjerovanjima pučke religije (postojanje duhova, događanju čudesa) pokazuju u osnovi istu tendenciju. Ispitanici su se po strukturi, a s obzirom na razinu prihvaćanja pojedinih vjerovanja svrstali u dvije grupe:

– prvu, koju čine poljoprivrednici, domaćice, NKV i PKV radnici, obrtnici te KV i VKV radnici (dakle skupine koje dominiraju na selu) i gdje se najviše prihvaćaju crkveno-religijska vjerovanja (40–90%), zatim vjerovanja svjetovne naravi (32–63%), te pučka vjerovanja (8–46%);

– drugu čine službenici, slobodne profesije, učenici i studenti, rukovodioci, te vojna lica i osoblje zaštite, gdje se najviše prihvaćaju vjerovanja svjetovne naravi (11–50%), zatim temeljna crkveno-religijska vjerovanja (0–30%), te pučka vjerovanja (0–14%).

Dakle, u obje grupe vjerovanje u neku višu silu i sudbinu premašuje vjerovanja u neke temeljne crkveno-religijske dogme (a u drugoj grupi i većinu).

U kojem su smjeru išle promjene unutar pojedinih vjerovanja?

– Prihvaćanje vjerovanja u temeljne crkveno-religijske dogme: porast prihvaćanja vjerovanja zabilježen je kod poljoprivrednika, domaćica, NKV i PKV radnika, KV i VKV radnika. I kod viših službenika, pa čak i kod vojnih lica i osoblja zaštite (koji su prije izjavljivali da uopće u njih ne vjeruju) nalazimo mali postotak onih koji prihvaćaju ova vjerovanja.

Pad prihvaćanja vjerovanja zabilježen je kod obrtnika, nižih službenika, slobodnih profesija i rukovodilaca.

– Prihvaćanje nekih vjerovanja svjetovne naravi:

Porast prihvaćanja vjerovanja u neku višu silu zabilježen je kod poljoprivrednika, KV i VKV radnika, službenika, te (opet u vrlo malom postotku) kod vojnih lica i osoblja zaštite.

Pad je zabilježen kod NKV i PKV radnika i obrtnika.

Porast prihvaćanja vjerovanja u sudbinu zabilježen je kod domaćica, KV i VKV radnika, službenika, te vojnih lica i osoblja zaštite.

Pad je zabilježen kod poljoprivrednika, NKV i PKV radnika, obrtnika, slobodnih profesija i rukovodilaca.

– Prihvaćanje pučkih vjerovanja:

Porast prihvaćanja vjerovanja u duhove zabilježen je kod poljoprivrednika, KV i VKV radnika i službenika.

Pad je zabilježen kod NKV i PKV radnika, obrtnika, slobodnih profesija i rukovodilaca.

Porast prihvaćanja vjerovanja u čudesa zabilježen je kod službenika, a pad kod poljoprivrednika, NKV i PKV radnika, KV i VKV radnika, obrtnika, slobodnih profesija i rukovodilaca, dok vojna lica i osoblje zaštite i dalje izjavljaju da u čudesa »ne vjeruju«.

Ovaj prikaz prihvaćanja različitih vjerovanja jasno identificira poljoprivrednike i domaćice kao najreligioznije socioprofesionalne skupine – ne samo što je razina prihvaćanja svih vjerovanja vrlo visoka nego kod većine bilježimo i porast.

Ovaj indikator povezanosti s religijom i crkvom potvrđuju i prije navedeni indikatori o tradicionalnim oblicima povezanosti, te o aktualizaciji religioznosti i crkvenosti. Kod ovih skupina povezanost s religijom i crkvom još je uvijek vrlo visoka.

Iako se, kao što smo vidjeli na razini osobne religijske identifikacije, kod ovih skupina događa stanovita problematizacija, ipak porast prihvaćanja različitih vjerovanja jasno upućuje, s jedne strane, na snagu tradicije (tradicionalne religije), a s druge strane, i na stupanj neovladanosti društvenim i osobnim uvjetima života (činjenica je da ove dvije skupine iznad 60% vjeruju u sudbinu i oko 50% u postojanje neke više sile). Djelovanje sekularizacijskih procesa očigledno je selektivno – više na razini religijske prakse. Podatak da se na misu dominantno odlazi samo o blagdanima (što je karakteristično za sve strukture po zanimanjima) više govori o smanjenju grupnih oblika religioznosti i padu povezanosti s crkvom – tj. da »ovi obredi gube bar djelomično izrazito kršćansko obilježje i značenje, pri čemu se posjećivanje crkve mijenja u naviku, kulturni običaj«,¹³⁾ te bi više mogli ukazivati na tendenciju privatizacije religije.

Podaci o prihvaćanju različitih vjerovanja (uz ostale navedene indikatore) kod radnika, a osobito kod KV i VKV radnika, za koje je u prijašnjim istraživanjima utvrđeno jače djelovanje sekularizacijskih procesa, idu u prilog zaključku o njihovu usporavanju, te okretanju tradicionalnim, »provjerenim« religijskim vrijednostima. Za grupaciju koja je sferom rada više povezana sa suvremenim društvenim samoupravnim procesima, ovaj »zakret« ipak iznenađuje, ali s druge strane upućuje i na zaključak o desekularizirajućim učincima društvene krize, koja je vjerojatno znatno ugrozila njihove opće egzistencijalne uvjete života. Ostaje još da pogledamo usporedne podatke o uključenosti ovih grupacija u suvremene društvene procese.

Kako smo društvenu identifikaciju i participaciju uzeli kao indikatore uključenosti u suvremene procese, pogledajmo najprije kakva je društvena identifikacija pojedinih socioprofesionalnih grupa, a zatim i kakva je društvena identifikacija pojedinih (ne)religijskih opredjeljenja.

Oba istraživanja pokazala su da postoji u visokom stupnju identifikacija ispitanika sa društvenim vrijednostima i ciljevima, ali i visok stupanj neinformiranosti,¹⁴⁾ odnosno nepoznavanja osnovnih vrijednosti i ciljeva društva (što se iskazuje u velikom postotku odgovora »ne znam« i »nisam o tome razmišljao«).

■

13) Z. Roter: »Priroda i struktura religioznosti u Sloveniji«, *Revija za sociologiju*, 1971, br. 2, str. 30.

14) Š. Bahtijarević; S. Vrcan: *Religiozno ponašanje II*, Zagreb, IDIS, OOUR Centar za društvena istraživanja. 1975. str. 157.

Prema indeksu društvene identifikacije¹⁵⁾ iz 1972. kod poljoprivrednika i domaćica dominira društvena neidentifikacija, a uz njih se još obrtnici, NKV i PKV radnici, slobodne profesije i KV i VKV radnici najmanje društveno identificiraju – prevladava djelomična društvena identifikacija. U istraživanju iz 1982. po postotku pozitivnih odgovora na pitanja o važnosti SK za napredak našeg društva, je li moguće biti religiozan i pristalica samoupravljanja i socijalizma, te društveno-politički angažiran, poljoprivrednici, domaćice NKV i PKV radnici na zadnjem su mjestu. Poljoprivrednici i domaćice iskazuju u najvećem postotku i odgovore »ne znam«. Usporedba između grada, gradića i sela pokazuje da je selo na zadnjem mjestu, uz visok postotak odgovora »ne znam«.

S obzirom na vjersko opredjeljenje, identifikacija s pojedinim društvenim vrijednostima najmanja je kod vjernika, a povećava se kako religijska identifikacija opada. Ukrštanje indeksa društvene identifikacije (1972)¹⁶⁾ i religijskog opredjeljenja pokazuje da kod vjernika prevladava društvena neidentifikacija, kod neopredjeljenih i nereligioznih djelomična, a kod ateista potpuna identifikacija.

Iz odgovora ispitanika u totalu na navedena pitanja (1982)¹⁷⁾ vidi se da oni religioznost ne smatraju zaprekom za socijalističku i samoupravnu orijentaciju i društveno-političko djelovanje. Ukrštavanjem religijskog opredjeljenja i odgovora na ova pitanja pokazuje se da vjernici u visokom postotku ocjenjuju da im religioznost ne smeta za prihvaćanje samoupravljanja, socijalizma i za društveno-političku angažiranost. Iako i pripadnici ostalih opredjeljenja u visokom postotku dopuštaju ovu mogućnost, ipak to čine manje i to kako raste odvajanje od religije i crkve, tj. najmanje nereligiozni i ateisti (oni u većem stupnju – 60%) ne smatraju da je moguće biti religiozan i društveno-politički angažiran. Vjernici i neopredjeljeni većinom smatraju da je moguće biti religiozan i pristalica marksističke orijentacije, dok je kod ostalih skupina opredjeljenja odgovor »ne«.

Vjernici u većini smatraju da je moguće biti religiozan i pripadnik SK, dok ostale skupine dominantno (ateisti 90%) ne dopuštaju ovu mogućnost.

Vjernici u visokom postotku (69%) smatraju da je vjericima jednako stalo do izgradnje socijalizma kao i onima koji ne vjeruju, dok samo 1/3 nereligioznih i ateista misli to isto, a dominantno odgovaraju da o tome nisu razmišljali.

Usporedbe odgovora ispitanika na pitanje o važnosti SK za napredak našeg društva (1972 i 1982) s obzirom na religijsko opredjeljenje pokazuje da kod svih dominiraju odgovori da bi trebalo da bude vrlo velika (kod nereligioznih i ateista) i velika (kod vjernika i neopredjeljenih). Ipak još uvijek 1/3 vjernika na ovo pitanje daje odgovor »ne znam«.

U slijedeće dvije tabele prikazan je odgovor ispitanika 1972. i 1982. na pitanje »Kako biste najtočnije opisali svoj odnos prema političkom životu u nas?«:

Kao što vidimo, većina se ispitanika svrstala u »promatrače« i u »dijelom promatrače, a dijelom učesnike«.

Kod svih skupina opredjeljenja smanjio se broj »promatrača« u korist »dijelom promatrača a dijelom učesnika«, a kod nereligioznih i ateista smanjio se u korist »aktivnih učesnika« (kod ateista je broj aktivnih učesnika porastao sa 28% na 47%).

17) Š. Bahtijarević: Religijska situacija na području zagrebačke regije, nav. dj., str. 350.

15) Isto, str. 172.

16) Isto, str. 175.

1972. ¹⁸⁾	Promatrač	Dijelom promatrač dijelom učesnik	Aktivan učesnik	Nema prilike za angažiranost	Onemogućen da se angažira
vjernik	77,7	6,9	0,7	9,5	5,1
neopredijeljen	70,3	13,0	5,4	7,2	4,0
nereligiozan	48,6	21,8	15,5	10,9	3,2
ateist	29,0	29,0	28,4	10,7	3,0

1982. ¹⁹⁾	Promatrač	Dijelom promatrač dijelom učesnik	Aktivan učesnik	Nema prilike za angažiranost	Onemogućen da se angažira
uvjereni vjernik	79,9	7,4	0,0	10,0	2,7
necrkveni vjernik	69,9	16,5	2,7	8,8	2,4
neopredijeljen	63,6	17,4	2,8	15,3	0,7
ravnodušan	48,5	28,7	6,9	12,9	3,0
nereligiozan	39,5	32,3	17,4	7,9	2,9
protivnik religije	15,8	32,6	47,4	3,1	1,1

Usporedba (1982) grad–gradić–selo pokazuje da je na selu najviše »promatrača« (64%), a u gradu najviše »aktivnih učesnika« (11,2%). Na selu je najveći broj onih koji izjavljuju da »nemaju prilike za angažiranost« (12,5%). S obzirom na zanimanje, u 1982. poljoprivrednici, NKV i PKV radnici u 83% svrstali su se u promatrače, domaćice u 77%, obrtnici i KV i VKV radnici u oko 60% slučajeva. Ispod 40% promatrača nalazimo kod službenika (36%), rukovodilaca (17%) i osoba zaštite (7,4%).

Rukovodioci i osobe zaštite dominantno su se svrstali u aktivne učesnike, 50% i 74%.

Podaci o društvenoj participaciji i angažiranosti pokazuju u osnovi istu tendenciju. Prema podacima iz 1972²⁰⁾ poljoprivrednici, obrtnici i domaćice te NKV i PKV radnici najviše su se svrstali u nepraktikante (u visokom postotku, 73–80%), u oko 20% u djelomične praktikante. I u 1982. poljoprivrednici, domaćice, NKV i PKV radnici, obrtnici te KV i VKV radnici najmanje su angažirani u društveno-političkim organizacijama – mjesnoj zajednici, OOSK, MOSSRN, delegaciji DPO i delegaciji SIZ-a.

Prema indeksu društveno-političke prakse (ukrštenim s religijskim opredjeljenjem)²¹⁾ vjernici su u 1972. u najvećem postotku nepraktikanti – 72%, i u najmanjem postotku praktikanti – 4,5%, u odnosu na ateiste koji su 30% nepraktikanti i 44% praktikanti. Prema podacima iz 1982²²⁾ o razini participacije i angažiranosti također vidimo da su religiozni po participaciji, a naročito po angažiranosti na znatno nižoj razini od nereligioznih i ateista.

18) Š. Bahtijarević; S. Vrcan: *nav. dj.*, str. 126.

19) Š. Bahtijarević, *nav. dj.*, str. 342.

20) Š. Bahtijarević; S. Vrcan, *nav. dj.*, str. 133.

21) *Isto*, str. 138.

22) Š. Bahtijarević. *nav. di.* str. 377.

U oba istraživanja pokazalo se da su sve skupine opredjeljenja najviše okupljene oko Socijalističkog saveza, Saveza sindikata i u Mjesnoj zajednici, i to su u najvećem broju ateisti, a u najmanjem broju vjernici. Treba dodati da sva istraživana sela imaju Mjesnu zajednicu, OOSK, MOSSRN i OOSSO.

* * *

Svi navedeni podaci preko kojih smo mogli pratiti religijsku situaciju u istraživanim selima, pokazuju još uvijek snažnu prisutnost tradicionalne orijentacije izražene u značajnoj prisutnosti religioznosti, s jedne strane, te vrlo malom stupnju društvene angažiranosti, s druge strane.

Razlog tome treba tražiti kako u povijesnoj ulozi (katoličke) religije koju je ona imala na istraživanom području u svim razinama života ljudi, tako i u općim uvjetima i položaju u društvenoj strukturi stanovništva istraživanih sela. Ukupan društveni položaj sela ogleda se upravo u raslojavanju, tj. u heterogenosti klasno-slojne strukture seoskog stanovništva. Na selu dominiraju »niži« društveni slojevi – poljoprivrednici, radnici, domaćice – i dijelom upravo u njihovu društvenom položaju, uvjetima i načinu života, treba tražiti društvene korijene njihove religioznosti, a onda i tradicionalne orijentiranosti. Ali isto tako, dijelom ih treba tražiti i u reprodukciji tradicije (tradicionalne religioznosti) koja se na selu ustalila kao sastavni i nezaobilazni dio života.

Upravo nedostatak ili neadekvatno funkcioniranje raznih društvenih institucija i organizacija (obrazovnih, kulturnih i proizvodnih) koje bi osiguravale prodor suvremenih procesa u istraživana sela, podržava formiranje takvih oblika, »stila« i načina života koji je više okrenut tradiciji i tradicionalnom. Čini se da blizina takva velikog industrijskog i kulturnog središta kao što je Zagreb, a također i dnevna migracija velikog broja zaposlenih izvan mjesta stanovanja, nije u smislu promjene tih oblika djelovala snažnije (kako se možda moglo očekivati).

Tražeci odgovore na neka pitanja postavljena u početku, na osnovi podataka koje smo pratili za grupacije koje dominiraju na selu i koje su većinom »vjernici«, prije možemo govoriti o zadržavanju, a kod nekih grupacija i o jačanju elemenata tradicionalnosti na selu (prema postojećoj religijskoj situaciji) negoli o njihovu nestajanju.

Ako bismo na osnovi ovih podataka za tradicionalnu religiju na selu mogli reći da se transformira (u smislu privatizacije religije), onda se čini da se to dijelom više događa pod utjecajem opće »klime« jednoga, u osnovi sekularnog društva, a manje zbog uključenosti seoskih stanovnika u suvremene društvene procese (utvrdili smo da je uključenost u te procese u njih na vrlo niskoj razini, ali također da nedostaju organizacije i institucije koje bi ju omogućavale). Uključenost u suvremene društvene procese veća je kod grupacija koje žive u gradu (i to kod onih koje su više povezane uz ključne institucije društveno-političkog sistema) te na njih ima i veće sekularizirajuće učinke. Međutim, činjenica da i kod ovih socio-profesionalnih skupina nalazimo doduše mali ali ipak porast prihvaćanja različitih vjerovanja, te da se svi ispitanici ponekad mole, govori o snazi privlačnosti tradicije (tradicionalnih crkveno-religijskih vrijednosti) kojoj se u kriznim časovima uvijek moguće okrenuti.

Upravo činjenica da se gradići po religioznosti izjednačuju s gradom (po općim životnim uvjetima), kao i podaci koje smo pratili, upućuju na zaključak da selo, čini se, nije bitno »dodirnuto« i izmijenjeno suvremenim procesima (industrijalizacije i urbanizacije), da je i dalje gotovo izvan tokova društveno-političkog života, ostajući »ustaljeno« u svojoj tradicionalnosti (tradicionalnoj religioznosti).

Dinka Marinović:

**Religion in the Rural Population
in 1972 and 1982**

Summary

A comparison of data from research into religion in the Zagreb region, carried out in 1972 and 1982, shows that differences between village and town from the aspect of traditional and current links with religion and the church still exist: in the village such links are much stronger.

The current religious situation is viewed through the relationship between the traditional (traditional religious feelings) and the modern (social identification and participation as elements of inclusion in modern social processes), through occupation structures dominant in the village. Data show that the rural population, and especially farmers, are still very traditional, which is expressed through the significant presence of religious feelings on one side, and a very low degree of social engagement on the other.

The activity of various social and socio-political organizations and institutions (educational, cultural and productional) which would promote the penetration of modern processes is either lacking or inadequate in the village. Combined with unchanged conditions and way of life, this also perpetuates traditional religious feeling as a composite and inescapable factor of rural life, giving in the stamp of »stability«.

**Религиозность сельского
населения 1972 г. и 1982 г.**

Резюме

Сравнение данных исследований религиозности в рамках загребского региона проведенных 1972 н. и 1982. г. а которыми изучались формы традиционной и актуальной приверженности религии и церкви показало, что эта приверженность по отношению к городу, гораздо сильнее в сельской местности.

Актуальна религиозная обстановка обнаруживается в традиционных (традиционная религиозность) — современных условиях (общественная идентификация и причастность как элементы вовлечения в современные общественные процессы), и в структуре занятости преобладающей в сельской местности. Данные исследования показали, что среди сельского населения, а в особенности среди сельскохозяйственных рабочих, обнаружена сильно выраженная традиционная ориентация, высказывающаяся в свою очередь в значительной религиозности с одной стороны, и весьма неудовлетворительной общественной деятельности, с другой стороны.

Деятельность разных общественных и общественно-политических организаций и учреждений (образовательных, культурных и производственных) которая смогла бы обеспечить более сильное вовлечение в современные общественные процессы не удовлетворяет полностью требованиям в сельской местности. Поскольку жизненные условия в деревне не будут подвергнуты изменениям, они и дальше останутся основой традиционной религиозной убежденности и будут репродуцировать ее как неотъемлемую и неотделимую часть жизни в сельской местности подчеркивающей ее устойчивость«.